

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filologie – český jazyk

Mgr. Veronika Štěpánová

Česká ortoepická kodifikace

Czech orthoepic codification

Teze disertační práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.

Konzultant: PhDr. Pavel Machač, Ph.D.

2016

Úvod; struktura disertační práce

Stejně jako v ostatních jazykových rovinách dochází i v oblasti zvukové stránky češtiny k vývoji, který je nutné sledovat a popisovat. Případná doporučení určená široké veřejnosti je pak vhodné podle potřeby aktualizovat. Součástí fonetického vědního odvětví, jež se zvukovými vlastnostmi lidské řeči zabývá, je také ortoepie, nauka o spisovné výslovnosti, která zároveň spadá i do problematiky jazykové kultury.

Disertační práce pojednává o výslovnostní kodifikaci spisovné češtiny. Zaměřuje se na specifika zkoumání a popisu zvukové roviny jazyka a obecněji na problematiku ortoepické kodifikace, její kritéria, zdroje, vztah k ortografii atp. Rozebírá rovněž historii českého ortoepického zkoumání, podrobně se zabývá zejména prvními kodifikačními snahami, přípravami příruček *Výslovnost spisovné češtiny I* (ed. B. Hála; 1955, 1967) a *Výslovnost spisovné češtiny II* (ed. M. Romportl; 1978) a nově shrnuje i vývoj v oblasti výzkumů české spisovné výslovnosti od 80. let 20. století do současnosti. Těžiště práce spočívá zejména v analýze obsahů významných ortoepických příruček, a to nejen publikací *Výslovnost spisovné češtiny I* a *II*, ale i prací starších a novějších. Explicitně je upozorňováno na jevy, jejichž hodnocení se postupně proměňovalo (např. výslovnost skupin zapisovaných jako *mě* a *sh*, užívání rázu, zjednodušování vybraných souhláskových skupin, znělostní asimilace před jedinečnými souhláskami) nebo jejichž pojetí je z pohledu současné výslovnostní normy problematické. Se vznikem práce je těsně spjata vybudování korpusu *Monolog*, jenž obsahuje nahrávky a ortografické přepisy veřejných projevů profesionálních mluvčích veřejnoprávního Českého rozhlasu a slouží jako jeden z dosud mála zdrojů výzkumu současné výslovnostní normy. Data z tohoto korpusu umožnila provést analýzy vybraných segmentálních jevů, které potvrdily vhodnost budoucích úprav některých ortoepických pravidel, avšak poukázaly také na omezení dostupných korpusových nástrojů. Zpracována byla dále problematika uvádění výslovnosti v českých výkladových slovnících a zkoumány byly také dotazy týkající se zvukové roviny jazyka, které obdržela jazyková poradna Ústavu pro jazyk český AV ČR. Popis nápadných a častých odchylek od spisovné výslovnosti pak vychází z analýz nahrávek různých typů mluvených projevů začínajících studentů herectví. Části věnované kolísání vokalické kvantity a konsonantické znělosti u přejatých slov a vlastních jmen v češtině jsou založeny na výsledcích rozsáhlého výzkumu výslovnostního úzu provedeného v roce 2014. Veškeré závěry, které disertační práce přináší, by měly

posloužit při předpokládané budoucí tvorbě publikací zaměřených na aktuální českou spisovnou výslovnost, případně i při vzniku výkladových lexikografických děl.

Po úvodní části disertační práce následuje 2. kapitola, která podrobně shrnuje dějiny české ortoepie. Po ní je představena analýza obsahů některých významných starších ortoepických příruček (3. kapitola). Ve 4. kapitole je v disertaci obsažen detailní rozbor výslovnostních pravidel uvedených v ortoepické kodifikaci VŠČ I (1967), stručnější pojednání o VŠČ II (1978) a také o vybraných novějších pracích obsahujících ortoepická pravidla. 5. kapitola rozebírá pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících, 6. kapitola je věnována fonetické problematice v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český AV ČR. 7. kapitola, založená na analýzách projevů studentů herectví, popisuje nejčastější odchylky od spisovné výslovnosti. 8. kapitola, obsahuje informace o korpusu Monolog, jehož vznik je s tvorbou předkládané disertační práce úzce spjat, a představuje výsledky výzkumů v něm provedených. Kapitoly 9. a 10. jsou věnovány problematice kolísání vokalické kvantity, respektive konsonantické znělosti – obě vycházejí z výzkumu výslovnostního úzu provedeného v roce 2014. Konečně 11. kapitola pak zejména přináší shrnující obecnější poznatky.

Specifika zkoumání a popisu zvukové roviny jazyka v českém prostředí

Ačkoli se značná část mezilidské komunikace odehrává nikoli písemně, ale formou mluvenou, není zvukové stránce češtiny v současnosti věnována dostatečná pozornost. Již několik desetiletí se výslovnostní problematikou se zaměřením na poznávání současné ortoepické normy a její kodifikaci žádné české vědecké pracoviště soustavně a hlouběji nezabývá. Např. v Ústavu pro jazyk český AV ČR od roku 1993 fonetické oddělení vůbec neexistuje, foneticky zaměřený výzkum češtiny zde tehdy zcela ustal a až do roku 2013 se v této instituci ani žádná jiná pracovní skupina českou výslovností nezabývala. Zejména v souvislosti se vznikem nového všeobecného výkladového slovníku současné češtiny středního rozsahu je v Ústavu pro jazyk český následkem toho pocíťován nedostatek specialistů (fonetiků) zabývajících se intenzivně výslovnostním výzkumem, kteří by zároveň měli potřebné lexikografické zkušenosti. Nikdo z tehdejších členů fonetického oddělení již v Ústavu pro jazyk český zaměstnán není, což ztěžuje snahu kvalitní fonetická bádání rychle obnovit a s lexikografy na výslovnostních podobách uváděných ve slovníku spolupracovat. Na Filozofické fakultě

Univerzity Karlovy byly před rokem 1989 fonetické vědy výrazně omezovány, s čímž souvisí i nynější nedostatek odborníků na tuto problematiku; ve Fonetickém ústavu FF UK v současnosti nepatří ortoepie mezi hlavní výzkumné směry.

České ortoepické kodifikační příručky

Prvními, avšak zároveň dosud posledními, dnes již ovšem obtížně dostupnými ortoepickými kodifikačními příručkami jsou *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých* (ed. B. Hála, 2. vyd. 1967; dále jen VSC I) a *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (ed. M. Romportl, 1978; dále jen VSC II). Veškeré novější publikace zaměřené na popis spisovné výslovnosti jsou dílem jednotlivců; většinou zcela respektují pravidla uvedená ve VSC I (1967) a VSC II (1978), případně přinášejí pouze dílčí návrhy změn.

Ačkoli reforma pravopisných pravidel v roce 1993 s sebou přinesla i úpravy v oblasti doporučovaných výslovnostních podob, za aktuální ucelené kodifikační ortoepické příručky nelze bez zásadních výhrad považovat ani např. Pravidla českého pravopisu (1994, 1999) nebo výkladové slovníky češtiny, protože vzhledem ke svému hlavnímu zaměření na jinou jazykovou oblast obsahují informace výhradně o zvukové podobě jednotlivých lexémů, nikoli pravidla pro spojování slov v souvislé řeči a její celkové zvukové aspekty atp.

Kritéria a zdroje kodifikace zvukové roviny jazyka

Hlavním zdrojem výzkumu spisovné výslovnosti by se v současnosti měly stávat zejména veřejné oficiální projevy, v nichž se mluvčí snaží o co nejlepší srozumitelnost a které jsou považovány za kultivované (po všech stránkách), prestižní a adekvátní dané komunikační situaci. Jako vhodné aktéři normy se pro tyto účely jeví tzv. modeloví mluvčí, kterými jsou především profesionální uživatelé jazyka. V českém prostředí se lze spíše setkávat s termínem řečový/mluvní vzor, jehož vymezení je však širší (srov. zvláště Palková, 2008–2009). Řečovými vzory mohou být rodiče, učitelé, mluvčí v médiích, osobnosti kultury a politiky atp. Ti ovlivňují svou mluvní činností jedince ve svém okolí, prostřednictvím sdělovacích prostředků pak někteří z nich i širokou populaci. Jejich působení, které může být jak pozitivní, tak i negativní, si většinou neuvědomujeme. Za modelového mluvčího je tedy možné pokládat jen takový řečový vzor, který splňuje i další podmínky, tj. jde o profesionálního uživatele jazyka

usilujícího o kultivovaný projev, jenž je prezentován veřejně v oficiální komunikační situaci a bývá předem připravený; nejčastěji se jedná o rozhlasové a televizní hlasatele, moderátory atp.

Na rozdíl od jazykových jevů, které lze zjišťovat z psaných textů, je s výzkumem výslovnosti stále spojeno obtížnější získávání příslušného zvukového materiálu, včetně jeho zpracovávání a neméně náročného rozboru. Zatímco pro češtinu existují rozsáhlé korpusy psaného jazyka (především řada SYN Českého národního korpusu), zdroje zachycující mluvenou řeč jsou značně omezené jak svým rozsahem a uživatelskými možnostmi, tak i typem materiálu. Při cílených výslovnostních výzkumech je pak problematické např. žádaná slova nebo hlásková spojení u respondentů spontánně vyvolávat, případně omezit vliv psané předlohy. Důsledkem těchto nesnází, pokud by se je nedařilo úspěšně překonávat, by mohlo pak být např. to, že by novější lexikografické zdroje pouze (takřka mechanicky) přejímaly výslovnostní podoby ze starších slovníků, aniž by je měly podloženy aktuálnějšími (socio)fonetickými výzkumy normy, případně že by zvukové formy byly do příruček uváděny jako noremní pouze na základě značně subjektivního povědomí zpracovatelů. Podobné metody se jeví jako nepřijatelné.

Při výběru konkrétních forem, které jsou českou výslovnostní kodifikací doporučovány jako spisovné, hraje zásadní roli kritérium srozumitelnosti. Pokud přijmeme kritérium podpory srozumitelnosti v oblasti kodifikace výslovnosti za kardinální, klademe tím zároveň určité nároky na mluvčího, který k dosažení tohoto požadavku musí vynakládat jisté úsilí ve prospěch posluchače čili preferovat pohodlí recipienta i na úkor pohodlí produktora.

V neposlední řadě považujeme za zásadní, že ortoepická kodifikace by neměla vznikat pouze jako dílo jednotlivce, ale je nezbytné, aby vycházela z práce kolektivní. Není v silách jedince realizovat a vyhodnotit v přijatelném časovém rozmezí takové množství potřebných jazykových analýz, aby v nich byla obsažena celá výslovnostní problematika. Z kolektivního konsenzu by měla vycházet kodifikační kritéria. Dále je důležité co možná nejvíce eliminovat vliv subjektivních preferencí jednotlivých variant, proto by v kolektivu měli být zastoupeni jazykovědci pocházející z celého území Česka a např. v případě kodifikace výslovnosti přejímek by měla být navázána spolupráce se specialisty na cizí jazyky, u odborné terminologie pak s informátory majícími příslušnou specializaci. Z těchto důvodů nelze jakékoli závěry, které tato disertační práce přináší, považovat za pravidla kodifikující současnou českou výslovnost, ale

pouze za podklady k následnému kodifikačnímu procesu, který by měla pomoci vyvolat.

V přístupu ke kodifikaci zvukové roviny jazyka lze stále vhodně uplatňovat tři známá Danešova kritéria (srov. Daneš, 1977): noremnost, adekvátnost (přiměřenost) k funkcím, systémovost.

Historie české ortoepie

Rozsáhlá kapitola věnovaná historii české ortoepie podává nejen výčet prací, které jsou pro problematiku české spisovné výslovnosti relevantní, ale má zejména osvětlit okolnosti vzniku ortoepické kodifikace a poukázat na nepříliš radostný vývoj ortoepického bádání v posledních desetiletích.

Jak ukázala analýza starších ortoepických prací (J. Durdík: Kallilogie čili o výslovnosti, 1873; A. Frinta: Novočeská výslovnost, 1909; M. Weingart: Základy české orthofonie, 1932; F. Trávníček: Správná česká výslovnost, 1935, a Spisovná česká výslovnost, 1940; K. Rektorisová: Česká divadelní mluvnice, 1942), v české výslovnosti existují jevy, které jsou dlouhodobě problematické, respektive nikdy nepanovala shoda ohledně spisovnosti jejich jednotlivých variant. Jedná se zejména o následující oblasti: výslovnost skupin *mě* a *sh*, užívání rázu, výslovnost zdvojených souhlásek, artikulační asimilace v některých souhláskových skupinách (např. *ts*, *tš*, *tň*, *dň*, *nt'*, *nd'*), výslovnost určitých tvarů slovesa *být*, zjednodušování vybraných souhláskových skupin (např. *ts*, *tc*, *tš*, *tč*, *dz*, *dž*; skupiny sestávající ze sykavek). Dále se v probíraných příručkách vyskytují zmínky o celých výslovnostních okruzích, které do té doby nebyly nikým důkladně poznány a popsány (výslovnost přejatých slov, prozodické jevy atp.).

Analýza příruček Výslovnost spisovné češtiny I, II a vybraných novějších prací obsahujících ortoepická pravidla

Tato kapitola, která tvoří jedno z těžišť celé disertační práce, přináší zejména analýzu ortoepických pravidel uvedených v kodifikaci VŠČ I (1967) a VŠČ II (1978), dále pak rozbor rozdílů mezi 1. a 2. vydání VŠČ I (1955 a 1967), představení nejvýznamnějších novějších prací zabývajících se danou problematikou včetně jejich vzájemného porovnání a vztahu ke kodifikaci a rovněž shrnutí recenzí ortoepických publikací.

Je evidentní, že na kodifikaci většiny probíraných jevů týkajících se domácí slovní zásoby zastávají autoři příruček stejný nebo velmi podobný názor, existují však určité oblasti, k nimž je přistupováno různě, např. výslovnost slabiky *mě*, (ne)připuštění kombinace znělé párové a jedinečné souhlásky na rozhraní dvou slov jako spisovné oblastní varianty, znělostní analogie v genitivech plurálu výrazů typu *kresba*, *prosba*, *svatba*, *modlitba*, užívání rázu atp. Tyto jevy kolísají i v současné češtině a bude zajímavé sledovat, jak je budou pojímat budoucí ortoepické publikace. V oblasti přejímek se jako nejvíce diskutabilní jeví pojetí kodifikace v oblasti vokalické kvantity a konsonantické znělosti.

Dílo s kodifikační ambicí by mělo být uživatelsky vstřícné a umožňovat co nejrychlejší a nejsnazší řešení jazykových problémů, případně poskytnout díky souvislému studiu ucelený přehled o dané oblasti. Kvůli svému ne vždy logickému uspořádání, nepříliš podrobnému věcnému rejstříku a zejména proměňujícím se kritériím slučování jednotlivých pravidel do větších skupin je však orientace ve VŠČ I (1967) ztížena. Některé formulace vyznívají pouze jako popis úzu, což samo o sobě není negativum, avšak pokud následně schází jednoznačné poučení o (ne)spisovnosti daného jevu, může být čtenář znejistěn, jak se v praxi zachovat. Přehlednější členění zvolila později např. Z. Palková (1994a, 1994c). Kodifikace výslovnosti přejaté slovní zásoby ve VŠČ II (1978) je pak zastaralá z hlediska značného posunu v normě, není v souladu se současnou kodifikací pravopisnou a rovněž nezachycuje novější, avšak dnes velmi frekventované lexikum, zejména anglického původu.

Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících

Tato problematika nabývá na aktuálnosti v souvislosti s potřebou nového lexikografického popisu současné češtiny. Na materiálu nejpoužívanějších slovníků češtiny poukazujeme na některé nejednotnosti, s nimiž se lze setkat (mimo jiné při práci v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český AV ČR). V dosavadních českých slovnících se např. vyskytují rozdílné přístupy k uvádění výslovnosti, které odrážejí dvojí možné pojetí vztahu mezi psanou a mluvenou podobou jazyka. Svébytnou otázkou, o které bude pojednáno podrobně, je způsob transkripce uplatněný v českých slovnících a příručkách (tematizován je např. zápis hlásky [x], volba znaků pro znělé afrikáty, uvádění velární varianty fonému /n/, zachycování hlásky *j* u přejímek, transkripce koncových souhlásek z hlediska znělosti, označování jednoduché výslovnosti

zdvojených souhláskových grafémů, přepis skupin *di, ti, ni*, užívání znaku *y*, zachycování rázu a úspora místa).

Při tvorbě slovníků a dalších příruček obsahujících českou výslovnost by měl být v budoucnu kladen větší důraz na provázanost podoby grafické a zvukové. Pokud se např. přistoupí ke změnám pravopisných pravidel, které vyplývají do značné míry z evidentních posunů ve výslovnostní normě, měla by se současně připravit i aktualizovaná příručka ortoepická, případně kompletní ortografická i ortoepická pravidla sloučit do publikace jediné. Lze jen stěží akceptovat situaci, kdy je v různých zdrojích vznikajících na jednom pracovišti (téměř) současně možno nalézt odlišná doporučení a kdy není zcela jasné, existují-li příručky, které v oblasti výslovnosti zachycují aktuální uzuální/noremní podoby. Dále by při vzniku koncepce jakéhokoli nového slovníku měl být kladen důraz i na jednotný, přehledný a jasný způsob transkripce, který by byl v úvodním poučení uživatelům detailně vysvětlen, a na systematický přístup k uvádění výslovnosti vůbec. Pokud jde o zvolení transkripčního systému, za zvážení stojí zejména to, zda by nejvýhodnějším řešením nebylo přece jen respektovat plně zásady nezjednodušené české fonetické transkripce. Zejména však považujeme za nezbytné fonetické podoby uváděné ve slovnících ověřovat v praxi pomocí sociolingvistických metod, jak už v českém prostředí v 80. letech 20. století prosazovali pracovníci fonetického úseku Ústavu pro jazyk český.

Fonetická problematika v jazykové poradně

Tato kapitola se zabývá dotazy týkajícími se fonetické problematiky, které došly do jazykové poradny e-mailem od roku 1999 do konce roku 2010. Celkem bylo v databázi nalezeno 655 dotazů týkajících se výslovnosti. Naprostá většina všech dotazů se týká segmentální (hláskové) oblasti jazyka. Přestože dotazů zaměřených na výslovnost je v porovnání např. s dotazy ortografickými relativně velmi málo, ukazuje se, že někteří mluvčí si celou řadu výslovnostních problémů uvědomují a snaží se je vyřešit. Pozornost je věnována zejména jevům, které nejsou důkladně zpracovány v českých ortoepických příručkách nebo u nichž se kodifikovaná výslovnost liší od současné výslovnostní normy/úzu. Vyděleny jsou otázky z oblasti výslovnosti domácí slovní zásoby, přejatých obecných slov, proprií a zkratek, následují dotazy z roviny suprasegmentální.

Časté nebo nápadné odchylky od kultivovaného projevu (na materiálu projevů studentů herectví)

Tato kapitola je zaměřena na jevy, které se často vyskytují v řeči rodilých mluvčích češtiny (a to i v projevech oficiálních/veřejných, u nichž je zřejmá snaha o dodržení spisovné normy jazyka), jsou často poměrně percepčně nápadné a většinou jsou v rozporu s pravidly uváděnými v ortoepických příručkách. Východiskem je subjektivní poslechová analýza více než 300 minut nahrávek studentů prvního ročníku Vyšší odborné školy herecké, s. r. o., v Praze, pocházejících z celého území České republiky. Jednalo se o mluvené projevy jak nepřipravené (veřejné projevy na vylosované téma nebo čtení textů, se kterými se studenti předem nemohli seznámit), tak předem připravené (čtené i nečtené). Provedení této sondy bylo motivováno jednak snahou ověřit v praxi, které z tradovaných odchylek od spisovné výslovnosti jsou nejčastější, nejnápadnější a nejrušivější, jednak předpokladem, že zjištěné výslovnostní potíže budou zároveň i nejobvyklejšími problémy většiny rodilých mluvčích češtiny, kteří se o spisovný projev bez předchozího výcviku snaží. Ortoepická kodifikace by tyto jevy proto měla důkladně popisovat a upozorňovat na ně.

V rovině suprasegmentální jde zejména o užívání neukončujícího melodému tam, kde by byl namísto melodém ukončující, dále o neortoepické přízvukování, překotné tempo řeči a nevhodné umístování nádechových pauz. V rovině segmentální jsme zaznamenali vysokou frekvenci řečových vad. Velice často dochází k posluchačsky nápadným odchylkám v kvantitě i kvalitě vokálů. Výjimkou není ani výskyt parazitních jevů a vynechávání rázu. Pokud jde o souhlásky, vyskytuje se u nich neortoepická asimilace znělostní i artikulační (z hlediska způsobu tvoření), dochází k zjednodušování souhláskových skupin a náznakové výslovnosti vedoucí často až k úplnému vynechání konsonantu. Největší počet odchylek od spisovné normy, které lze považovat za výslovnostní nedostatky, je způsoben nedbalou a netrénovanou artikulací, další jsou projevem nářečního původu mluvčích. Méně analyzovaných jevů lze přičíst naopak přehnané snaze nepoučeného mluvčího o korektní mluvu.

Korpus Monolog a výslovnostní výzkumy v něm provedené

Korpus Monolog byl vybudován v letech 2010–2012, jeho vznik podpořila Grantová agentura Univerzity Karlovy (projekt GA UK č. 0264/2010 s názvem Korpus nahrávek českých řečových vzorů; řešitelka Veronika Štěpánová). Myšlenka vytvořit

dosud ojedinělý korpus mluvené spisovné češtiny, který by sloužil primárně k výzkumům výslovnosti, je těsně svázána se vznikem této disertační práce. Bez něj by totiž nebylo možné provést níže představené výzkumné sondy vztahující se k ortoepii češtiny; i celý (v textové podobě nezachytitelný) poměrně dlouhý a náročný proces samotného budování korpusu Monolog proto považujeme za nedílnou součást výsledků doktorského studia.

Korpus obsahuje monologické nahrávky profesionálních mluvčích veřejnoprávního Českého rozhlasu a ortografické přepisy těchto nahrávek. Jedná se o projevy připravené, které jsou pravděpodobně vždy čtené. Materiál byl získáván ze zvukového archivu Českého rozhlasu. Vybráno bylo postupně 16 mluvčích; při jejich výběru se zohledňoval mimo jiné i regionální původ. V roce 2012 byl zveřejněn Monolog 1.0, jehož velikost se blížila k 300 minutám, v nichž zaznělo skoro 40 tisíc textových slov. V roce 2016 byl korpus rozšířen o další data a byla zprovozněna verze Monolog 1.1, která čítá přes 45 tisíc slov, respektive téměř 340 minut. Nahrávky v korpusu Monolog jsou přepsány ortografickým způsobem.

Ukázky mluvních výkonů každého z mluvčích v korpusu byly podrobeny testům typu řečový vzor. Ty slouží k mapování podoby mluvených projevů u současných mluvčích v rozhlase nebo v televizi. Při hodnocení daného mluvčího v těchto testech jde především o zaznamenání spontánního subjektivního pocitu, nikoli o detailní fonetickou analýzu. Každého z mluvčích zařazeného do korpusu Monolog hodnotilo v průměru 100 posluchačů (jejichž mateřským jazykem je čeština), mezi nimiž byly zastoupeny všechny věkové kategorie dospělých z celého území České republiky. Nahrávky v korpusu Monolog lze považovat za jeden ze zdrojů zkoumání české noremní výslovnosti.

Provedené analýzy materiálu shromážděného v korpusu Monolog ukázaly, že některá ortoepická pravidla uvedená v kodifikační příručce VSC I (1967) nejsou z hlediska aktuální výslovnostní normy zřejmě nadále akceptovatelná (srov. např. souhláskové skupiny *ts*, *tš*, *dz*, *dž* a *ns*) a po provedení dalších analýz by bylo vhodné, aby došlo k jejich změně. Jiné jevy by si zasloužily vytvoření zcela nového, explicitního ortoepického popisu (např. výslovnost souhláskové skupiny *cts* ve složených číslovkových výrazech typu *devatenáct set*). Podstatu dalších pravidel pak pravděpodobně není třeba nijak zásadně měnit, avšak tuto skutečnost bylo nezbytné experimentálně ověřit (např. přítomnost rázu před vokálem následujícím po neslabičné předložce, výslovnost tvarů slovesa *být* začínajících na souhlásky *js-*, výslovnost

číslovek *sedm* a *osm*). Pro některé rovněž pozoruhodné jevy nejsou současné korpusové zdroje dostačující (skupina zapisovaná jako *sh*, konkrétní cizí výrazy a vlastní jména atp.).

Budoucnost zkoumání zvukové roviny češtiny

Korpus Monolog není ve svém stávajícím rozsahu (tj. několik stovek minut nahrávek, z nichž podstatnou část tvoří zpravodajské relace) dostatečným zdrojem pro komplexní studium současné výslovnostní normy; selhávají i další dostupné korpusy. Aktuální stav korpusu Monolog však již postačuje k alespoň základnímu zmapování výslovnostní normy u frekventovanějších hláskových skupin.

Vyhledávání potřebných (nejméně desítek) zvukových dokladů jednotlivých jevů jinými způsoby, např. na internetu v běžných mediálních archivech je práce velmi časově náročná a zdouhavá, vyčerpávající, metodologicky sporná, často navíc přináší jen minimální výsledky. Z tohoto důvodu je vhodné korpusy mluveného jazyka neustále rozšiřovat, systematicky doplňovat o nová data a s ohledem na fonetické výzkumy zpřístupňovat i zdrojové nahrávky. Pak mohou sloužit i podobným analýzám, které jsou zajímavé nejen z lingvistického, ale i z aktuálního společenského hlediska.

Budování korpusů zaměřených na mluvený jazyk je však činnost poměrně náročná a dlouhodobá. Zvláště pro případy, kdy je třeba pouze co nejrychleji zjistit výslovnostní podobu např. konkrétního slova cizího původu nebo vlastního jména, je nezbytné v současnosti hledat i jiné než klasické lingvistické korpusové zdroje. Jedním z takových zdrojů by se mohl stát např. zvukový archiv Českého rozhlasu, v němž je nově možné sofistikovaně vyhledávat (viz Prezentací webová aplikace, 2014). Projekt Zpřístupnění archivu Českého rozhlasu pro sofistikované vyhledávání, vedoucí ke zpracování těchto dat, probíhal v letech 2011–2014 na Technické univerzitě v Liberci a byl zaměřen především na proces automatického rozpoznávání řeči. Nejedná se tedy o přístup zaměřený primárně jazykovědně, avšak domníváme se, že podobné postupy by mohly nabídnout velice zajímavý a cenný zdroj reálných dat, která by byla případně využitelná i lingvisticky.

Vokální kvantita v přejatých slovech v češtině

Kolísání vokální kvantity se řadí v češtině mezi jevy, jejichž kodifikace je u přejímek dlouhodobě problematická a diskutabilní. Jak dokládají také dotazy z jazykové

poradny Ústavu pro jazyk český AV ČR, uživatelé češtiny si kolísání vokalické kvantity v cizích slovech všimají a zajímají se, které z podob jsou noremní (spisovné). Tato kapitola, vycházející z rozsáhlého výzkumu úzu provedeného v roce 2014 (viz Duběda a kol., 2014b), sice na podobné otázky nedává zcela uspokojivou odpověď, avšak po mnohaleté přestávce, kdy nebyly žádné rozsáhlejší analýzy české výslovnosti přejímek realizovány, poskytuje alespoň základní přehled o současné situaci v této oblasti, neméně významný je pak i přínos metodologický.

Ve srovnání s výzkumy z 2. poloviny 20. století (viz Hůrková, 1995) aktuální výsledky ukazují, že v češtině pokračuje v přejatých slovech silná tendence preferovat ve výslovnosti krátké vokály. Např. u frekventovaného a produktivního zakončení *-ivní* ještě v 70. letech uváděla ortoepická kodifikace pouze podobu [i:vňi:], v 90. letech byla Pravidly českého pravopisu připuštěna dubleta [i:vňi:], [ivňi:]. Aktuální výzkum prokázal v úzu naprostou převahu (cca 98 %) podob [ivňi:]. Tato tendence se však neprojevuje všude, např. ve slovech *benzin* a *vitamin* i nadále ve více než 90 % převažují podoby [i:n], ačkoli se i u tohoto zakončení předpokládalo rozšíření krátkých variant (srov. Hůrková, 1995, s. 52). Vyskytují se dokonce i tendence zcela opačné, např. u slov *kontejner* a *evangelium* slovníky podoby s dlouhým vokálem v zakončeních (tj. [e:r], [e:lijum]) nezachycují, výzkum však prokázal jejich značný výskyt (kolem 40 % případů).

Je evidentní, že na vokalickou kvantitu v češtině má u mnoha výrazů vliv věk respondentů (ne vždy však starší generace upřednostňuje dlouhý vokál, vyskytly se i opačné tendence). U některých výrazů se projeví také odlišnosti, pokud srovnáme regionální původ mluvčích (Praha versus Brno), avšak tento faktor se neprojevuje příliš výrazně. Ještě menší vliv zaznamenáváme u faktoru vzdělanosti a žádné rozdíly nevykazuje srovnání výslovnosti mezi muži a ženami. Naopak výrazněji se u některých skupin výrazů (srov. např. zakončení *-on*) projevují vlastnosti, jako jsou doba a způsob přijetí slova do češtiny, lexikální význam, frekvence a sféra užití, vliv expresivity, vliv gramatických kategorií (např. životnost u maskulin) atp. Zvláště tyto faktory je tedy potřebné při dalších výzkumech řádně zohlednit a dbát na dostatečný, vyvážený a vhodný výběr zkoumaných výrazů.

Lze očekávat, že podobně jako v úzu bude vokalická kvantita (zvláště u některých zakončení) silně kolísat i ve výslovnosti noremní. U kolísajících skupin by byla marná snaha prosazovat jednotnou výslovnost bez dublet, dále pak vyžadovat zachovávání původních délek v zakončeních pocházejících z latiny/řečtiny atp. Rozkolísanost

vokalické kvantity zejména v zakončeních nezpůsobuje komunikační obtíže, distinktivní funkci zde tedy samohlásková délka buď neplní vůbec, nebo jen značně oslabeně; rozdíl v délce samohlásky rozlišuje dané výrazy pouze např. z hlediska stylistického, nikoli významově. Pro lexikografickou praxi však bude nutné učinit rozhodnutí, zda pro jednotlivá zakončení zvolit zcela jednotný přístup (o takové sjednocení usilovala ortoepická kodifikace VŠČ II, 1978), nebo zda posuzovat každé slovo zvlášť. Oba přístupy mají svá úskalí: první vede k tomu, že u některých výrazů se připustí rovněž neuzuální, respektive málo časté podoby; nevýhodou druhého postupu je nutnost provést rozsáhlé výzkumy i u málo frekventovaných slov, a zejména nemožnost vytvořit jednotná pravidla. Jako schůdná a účelná cesta se nabízí kombinace obou postupů. Každopádně je však potřebné vokalickou kvantitu podrobit ještě důkladnějšímu a systematictějšímu zkoumání.

Kolísání znělosti souhlásek v přejatých slovech v češtině

Společně s vokalickou kvantitou se kolísání konsonantické znělosti u přejímek řadí v češtině mezi jevy, jejichž kodifikace se jeví jako poněkud problematická. V souladu s dřívějšími studii týkajícími se kolísání znělosti u přejatých slov a vlastních jmen lze konstatovat, že u páru *s/z* převažuje i v současném úzu tendence k preferenci znělých variant na úkor neznělých. Není však možné ani zde jednoznačně říci, že se znělost šíří a v budoucnu ve všech případech převládne; na výsledné podoby mají totiž vliv takové faktory, jakými jsou např. jazyk původu, doba přijetí slova do češtiny, míra jeho rozšíření, druh kolísajících souhlásek, vliv hláskového okolí. Zejména u apelativ, která se zapisují výhradně se *s* (typ *dres*, *servis*), je možný postupný ústup znělých podob (srov. významné rozdíly mezi mladší a starší generací). Tam, kde je kodifikována dubleta i v pravopise a kde v současnosti převažuje ve výslovnosti znělost (např. *diskuse*, *renesance*, *resort*), bude pravděpodobně situace podobná i nadále, tj. v závislosti na typu projevu, vzdělání mluvčího atp. bude docházet ke kolísání, avšak neznělé varianty budou spíše v menšině. Ve dvojici *k/g* je např. pravděpodobné, že u novějších anglicismů bude znělá hláska *g* zřejmě výrazněji dominovat (srov. substantiva zakončená na *-ing*), naopak u dříve adaptovaných výrazů se skupinami *kr*, *kl* bude znělost spíše ustupovat (srov. výsledky pro slova *cyklista*, *motocykl*; *dekret*, *demokracie* a *demokrat*).

Ze zkoumaných sociolingvistických kategorií (pohlaví, věk, vzdělání, region) se jako důležitý projevil především faktor věku, dále pak i vzdělání – pokud se vyskytly statisticky relevantní rozdíly, v mnoha z těchto případů více inklinují ke znělosti starší a méně vzdělaní mluvčí, avšak např. u zakončení *-ink* se projevují tendence opačné. V souvislosti s přibývajícím věkem také zejména u anglicismů narůstá podíl tzv. grafické výslovnosti. Genderové hledisko naopak většinou významné není, s výjimkou preference znělého *g* na úkor neznělého *k* u mužů ve výrazech *frekvence*, *cyklista*, *motocykl* a slovech s komponentem *-ink*. Tento rozdíl by mohl podporovat např. domněnku, že ženy jsou pečlivější a více respektují normu, avšak zejména vzhledem k tomu, že v mnoha dalších případech se podobné difference neprojevují, je zde namíste vyvozovat obecné závěry pouze s velkou obezřetností. Velmi uvážlivě s přihlédnutím mj. k dlouhodobějším celkovým vývojovým tendencím by se rovněž mělo přistupovat ke změnám v kodifikaci, a to jak ortoepické, tak i ortografické, přičemž je nutné brát v potaz, že zvukové a pravopisné jevy jsou obvykle vzájemně provázány.

Pokud jde o faktor původu mluvčích, významné rozdíly mezi Pražany a Brňany se příliš často nevyskytly; pokud ano, není překvapivé, že např. u slov *plakát* a *frekvence* se vyšší podíl znělých variant objevil u moravských mluvčích. Zcela opačnou tendenci však zaznamenáváme u výrazů *cirkus* a *koncert*, jejichž znělé podoby výrazně častěji vyslovují obyvatelé Prahy. Tento paradox je obtížné přesvědčivě vysvětlit. Je možné uvažovat např. o rozdílu v uplatňování procesu progresivní asimilace znělosti mezi Čechami a Moravou (v kontrastu s jinými zkoumanými slovy zde totiž kolísající souhlásce sonora předchází, nikoli za ní následuje; v domácí slovní zásobě se Moravané na rozdíl od Čechů většinou brání obdobné „nesystémové“ postupné spodobě znělosti ve skupině *sh*), jde však pouze o nepodložené spekulace.

Je nutné zdůraznit, že výsledky prezentované v tomto textu nemohou přímo sloužit např. jako zdroj pro novou kodifikaci výslovnosti spisovné češtiny, protože předmětem výzkumu byl současný jazykový úzus, nikoli norma. Domníváme se však, že zaznamenané tendence se do jisté míry mohou odrážet i v projevech oficiálních/veřejných/spisovných, že pro potřebná další zkoumání má provedená analýza přínos přinejmenším metodologický a že poukazuje na jevy, které je vhodné dále sledovat a poznávat. Rovněž je třeba připomenout, že určitou míru kolísání znělosti u cizích slov a vlastních jmen, zvláště pokud nemá vliv na srozumitelnost či úroveň projevu, považujeme za zcela přirozenou a neproblematickou, proti níž nemá smysl vznášet námitky, nebo se jí dokonce snažit jakkoli bránit.

Závěr

Cílem disertační práce bylo jednak zmapovat a analyzovat dosavadní publikace týkající se české ortoepie, jednak začít navazovat na přerušenu tradici zkoumání v oblasti české výslovnosti. Z historického přehledu je patrné, že v první polovině 20. století vznikaly výslovnostní příručky nejprve jako díla jednotlivců, v jeho druhé polovině pak šlo díky působení ortoepické komise o díla kolektivní, která jsou dodnes uznávána jako kodifikační (VSC I, 1967, a VSC II, 1978). Od 90. let se však v rozsáhlejších výzkumech zaměřených na spisovnou výslovnost téměř nepokračuje, důsledkem čehož je nejen nedostatek aktuálních ortoepických popisů, ale i komplikace při uvádění výslovnostních podob při tvorbě slovníků.

Nejen kvůli svému rozsahu a náročnosti nemůže být práce na kodifikaci spisovné výslovnosti svěřena pouze jednotlivci a nemůže být kvalitně zvládnuta bez systematických dlouhodobých a nepřetržitých výzkumů jazykové praxe. Této činnosti by se zřejmě měli opětovně zhostit pracovníci Ústavu pro jazyk český AV ČR ve spolupráci s jinými lingvisty z celého Česka a s dalšími odborníky z praxe (čímž by došlo k znovuzřízení orgánu typu ortoepické komise). Nemělo by však jít pouze např. o krátkodobé projekty, ale nejlépe o soustředěné týmové práce v rámci znovuoobnoveného ústavního úkolu. Přednostně vyřešena musí být zejména metodologie sběru a analýzy relevantních a dostatečných jazykových dat, bez nichž nejsou kvalitní výstupy představitelné. Jedním z vhodných zdrojů by se mohl stát korpus Monolog (rozšířený oproti stávajícímu stavu o další materiál), který byl vybudován v souvislosti se vznikem této disertační práce. Výsledky základního výzkumu by se poté aplikovaly nejen při sestavování samostatných ortoepických příruček, které by obsahovaly i zvukové ukázky a jejichž případný kodifikační status by měl být jasně deklarován, ale byly by využity i při tvorbě výkladových slovníků a sloužily by také jako podklady k nezbytné spolupráci s autory budoucích pravopisných pravidel.

Seznam literatury a dalších zdrojů (výběr)¹

- ADAM, R. (2005). K otázce kodifikační pravomoci. *Naše řeč*, 88, s. 198–201.
- ADAM, R. (2006). Znovu a širěji o formě kodifikace. *Naše řeč*, 89, s. 198–203.
- ADAM, R. (2007). K diskusi o spisovné a „standardní“ češtině. *Slovo a slovesnost*, 68, s. 184–189.
- ADÁMKOVÁ, I. (2004). Hodnocení výslovnostních jevů z hlediska ne/spisovnosti. In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU, s. 121–124.
- ADÁMKOVÁ, I. (2010). Řečové vzory pohledem české veřejnosti. *Čeština – jazyk slovanský 4*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, s. 8–15.
- Akademická příručka českého jazyka* (2014). Pravdová, M. – Svobodová, I. (eds.). Praha: Academia.
- Akademický slovník cizích slov* (1995). Petráčková, V. – Kraus, J. (eds.). Praha: Academia.
- AMMON, U. (1995). *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin, New York: de Gruyter.
- BALKÓ, I. (2012–2013). Nepodceňují učitelé zvukovou stránku jazyka? *Český jazyk a literatura*, 63, s. 6–12.
- BARTOŠEK, J. (2003). *Kultura a technika mluvené řeči*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- BOERSMA, P. – WEENINK, D. (2016). *Praat: doing phonetics by computer*. Version 6.0.14. Dostupné on-line: <<http://www.praat.org>>.
- BUCHTELOVÁ, R. (1966). K činnosti subkomise pro slova přejatá při ortoepické komisi ÚJČ ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 3, s. 41–44.
- BUCHTELOVÁ, R. (1971). Příspěvek k aplikaci některých sociolingvistických metod na výzkum výslovnosti slov přejatých. *Slovo a slovesnost*, 32, s. 45–54.
- BUCHTELOVÁ, R. – ŠVESTKOVÁ, L. (1975). Výslovnost spisovné češtiny II. *Jazykovědné aktuality*, 12, s. 138.
- BUCHTELOVÁ, R. – ŠVESTKOVÁ, L. (1977). Před vydáním příručky Výslovnost spisovné češtiny II. *Slovo a slovesnost*, 38, s. 153–157.
- BUCHTELOVÁ, R. (1978). Druhý díl Výslovnosti spisovné češtiny. *Jazykovědné aktuality*, 15, s. 164–165.
- BUCHTELOVÁ, R. – HŮRKOVÁ, J. (1982). Aus dem Gebiet der Untersuchung der orthoepischen Norm. In: Stock, E. (ed.). *Sprechwirkungsforschung, Sprecherziehung, Phonetik und Phonetikunterricht*. Halle (Salle): Martin-Luther-Universität, s. 337–344.
- BUCHTELOVÁ, R. (1984a). Zasedání ortoepické komise Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 21, s. 48.
- BUCHTELOVÁ, R. (1984b). Zur Frage der Ermittlung der Aussprachenorm von Lehnwörtern. *Phonetica Pragensia*, 6, s. 139–142.
- BUCHTELOVÁ, R. (1985). Zasedání ortoepické komise Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 22, s. 93–94.
- BUCHTELOVÁ, R. (1986). Zasedání ortoepické komise Ústavu pro jazyk český ČSAV. *Jazykovědné aktuality*, 23, s. 74–75.
- BUCHTELOVÁ, R. (1987). K uplatňování sociolingvistických výzkumů v oblasti spisovné výslovnosti. In: *K problematice sociologie jazyka. Sborník textů k semináři konanému v Alšovicích v listopadu 1985*. Praha: Sociologická společnost, s. 84–88.
- CVRČEK, V. (2008b). *Regulace jazyka a koncept minimální intervence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- DANEŠ, F. (1948). Několik poznámek o spisovné výslovnosti. *Slovo a slovesnost*, 10, s. 173–176.
- DANEŠ, F. – HÁLA, B. – JEDLIČKA, A. – ROMPORTL, M. (1954). *O mluveném slově*. Praha: SPN.

¹ Platnost veškerých internetových odkazů byla ověřena ke dni 27. 5. 2016.

- DANEŠ, F. (1957). *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: ČSAV.
- DANEŠ, F. (1964). Some Remarks on the Phonemic Status of Loan-words in Czech. *Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft*, 17, s. 161–168.
- DANEŠ, F. (1965). K výslovnosti znělých souhlásek v přejatých slovech. *Naše řeč*, 48, s. 161–171.
- DANEŠ, F. (1977). K dvěma základním otázkám kodifikace. *Naše řeč*, 60, s. 3–13.
- Databáze výslovnostního úzu cizích slov* (2015). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR a Ústav translologie FF UK. Dostupné on-line: <<http://dvucs.ff.cuni.cz/>>.
- DOVALIL, V. (2006). K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled z poněkud širší perspektivy. *Slovo a slovesnost*, 67, s. 96–102.
- DUBĚDA, T. – HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014a). Loanwords and Foreign Proper Names in Czech: a Phonologist's View. In: Emonds, J. – Janebová, M. (eds.). *Language Use and Linguistic Structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2013*. Olomouc: Palacký University, s. 313–321.
- DUBĚDA, T. – HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014b). Průzkum výslovnostního úzu u výpůjček a cizích vlastních jmen – metodologické otázky. *Jazykovědné aktuality*, 51, s. 125–141.
- Duden. Das Aussprachewörterbuch. Band 6* (2015). Kleiner, S. – Knöbl, R. a kol. (eds.). 7., přepracované a aktualizované vydání. Berlin: Dudenverlag.
- DURDÍK, J. (1873). *Kallilogie čili o výslovnosti*. Praha: Theodor Mourek.
- EHRlich, K. (2008). *Wie spricht man „richtig“ Deutsch? Kritische Betrachtung der Aussprachenormen von Siebs, GWDA und Aussprache-Duden*. Wien: Praesens.
- Encyklopedický slovník češtiny* (2002). Karlík P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- FRINTA, A. (1909). *Novočeská výslovnost. Pokus o soustavnou fonetiku jazyka českého*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- FRINTA, A. (1929). O správné výslovnosti spisovné češtiny a slovenštiny. In: *Sborník přednášek proslavených na Prvém sjezdu čsl. profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.–7. dubna 1929*. Praha: Stálý přípravný výbor sjezdový, s. 138–145.
- HÁLA, B. (1962). *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HÁLA, B. – SOVÁK, M. (1962). *Hlas – řeč – sluch. Základy fonetiky a logopedie*. Praha: SPN.
- HÁLA, B. (1975). *Fonetika v teorii a v praxi*. Praha: SPN.
- HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2015). Management výslovnosti pravopisně neintegrovaného lexika v Českém rozhlasu. *Slovo a slovesnost*, 76, s. 107–128.
- HAVLÍK, M. (2016). Sociálně motivované variování výslovnosti cizích slov. *Časopis pro moderní filologii*, 98, s. 157–173.
- HAVRÁNEK, B. – WEINGART, M. (eds.) (1932). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- HAVRÁNEK, B. (1935). K otázce normalisování české spisovné výslovnosti. *Slovo a slovesnost*, 1, s. 182–183.
- HONZÁKOVÁ, M. – HONZÁK, F. – ROMPORTL, M. (2004). *Čteme je správně?* Praha: Albatros.
- HOVE, I. (2002). *Die Aussprache der Standardsprache in der Schweiz*. Tübingen: Niemeyer.
- HUBÁČEK, J. (1976, 1978, 1981). *O zvukové stránce českého jazyka*. Praha: SPN.
- HŮRKOVÁ, J. (1974). K výslovnosti některých souhláskových skupin a tzv. rázu v češtině. *Slovo a slovesnost*, 35, s. 113–120.
- HŮRKOVÁ, J. – BUCHTELOVÁ, R. (1979). Otázky kodifikace spisovné výslovnosti. In: Kuchař, J. a kol. (eds.). *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 169–173.
- HŮRKOVÁ, J. – MAKOVÍČKOVÁ, H. (1983). *Česká výslovnostní norma v uměleckém přednesu*. Praha: DAMU.
- HŮRKOVÁ, J. (1988). Vývojové tendence české výslovnostní normy. In: *Přednášky z XXX. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: UK, s. 78–89.

- HŮRKOVÁ, J. (1992–1993). Mluvní výchova a úloha tzv. mluvního vzoru. *Český jazyk a literatura*, 43, s. 9–13.
- HŮRKOVÁ, J. (1995). *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- HŮRKOVÁ, J. (2005). *Antická jména. Jak je číst a skloňovat*. Praha: AMU.
- Jak je číst?* (1956). Praha: SNKLHU a Kniha.
- Jak správně číst jména cizích spisovatelů* (1976). Brno: Knihovna J. Mahena.
- JANOŠKOVÁ, J. (2004). Radiožurnál 2001–2002. Poslechová analýza samohlásek a její konfrontace s intuitivním hodnocením posluchačů v testech „Řečový vzor“. In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny, perspektivy*. Brno: MU, s. 108–120.
- JANOŠKOVÁ, J. – VEROŇKOVÁ, J. (2008). Moderátoři večerního televizního zpravodajství 2003. *Čeština doma a ve světě*, 16, s. 53–88.
- JEDLIČKA, A. (1971). Spisovná výslovnost a její stylová diferenciacie. *Slavica Pragensia. Acta Universitatis Carolinae, Philologica*, 13, č. 2–3, s. 219–226.
- JONES, D. (2011). *Cambridge English Pronouncing Dictionary*. Roach, P. – Setter, J. –Esling, J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
- KARPOWICZ, T. (2009). *Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KLEMENSIEWICZ, Z. a kol. (1995). *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*. Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński.
- KOCHOVÁ, P. – OPAVSKÁ, Z. (2016). Akademický slovník současné češtiny. *Naše řeč*, 99, s. 57–83.
- Korpus DIALOG 1.1* (2012). Praha: ÚJČ AV ČR. Dostupné on-line: <<http://ujc.dialogy.cz>>.
- Korpus Monolog 1.0* (2012). Praha: FF UK a ÚJČ AV ČR. Dostupné on-line: <<http://monolog.dialogy.org>>.
- Korpus Monolog 1.1* (2016). Praha: ÚJČ AV ČR. Dostupné on-line: <<http://monolog.dialogy.org>>.
- KRÁL, Ā. (1979, 1982). *Průruční slovník slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRÁL, Ā. (2009). *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Matica slovenská.
- KRAUS, J. – KUCHAR, J. – STICH, A. – ŠTÍCHA F. (1981). Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 42, s. 228–238.
- KRČMOVÁ, M. (1995). Proměny mluvené komunikace a vývoj ortoepické normy. In: Gajda, S. (ed.). *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – leksyka – odmiany*. Opole: Uniwersytet Opolski, s. 119–126.
- KRČMOVÁ, M. (1996). Kodifikace výslovnosti a jazyková praxe. In: Šrámek, R. (ed.). *Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci. Šlapanice u Brna 17. – 19. ledna 1995*. Brno: MU, s. 103–105.
- KRČMOVÁ, M. (1998). Dnešní problémy kultury mluveného projevu. In: Karlík, P. – Krčmová, M. (eds.). *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám*. Brno: MU, s. 107–112.
- KRČMOVÁ, M. (2005a). Kultivovaná výslovnost současné češtiny. In: Čmejrková, S. – Svobodová, I. (eds.). *Oratio et ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 209–218.
- KRČMOVÁ, M. (2005b). Přehled ortoepických zásad současné češtiny. In: Rusinová, E. (ed.). *Přednášky a besedy z 38. běhu LŠSS*. Brno: MU, s. 73–93.
- KRČMOVÁ, M. (2010). *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- KRECH, E.-M. a kol. (2009). *Deutsches Aussprachewörterbuch*. Berlin: Walter de Gruyter.
- KUČERA, H. (1958). Inquiry into Coexistent Phonemic Systems in Slavic Languages. In: *American Contributions to the Fourth International Congress of Slavistics*. The Hague: Mouton.
- KUČERA, J. – ZEMAN, J. (1998). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině: Anglická osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.

- KULDANOVÁ, P. (2001a). Fenomén úpadku mluvené spisovné češtiny. *Jazykovědné aktuality*, 38, s. 138–142.
- KULDANOVÁ, P. (2001b). Krize mluvních vzorů v Čechách? *Čeština doma a ve světě*, 9, s. 156–161.
- KULDANOVÁ, P. (2007). *Zvuková stránka českého jazyka*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- KULDANOVÁ, P. (2010). K řečové kultuře současnosti. In: Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. – Havlová, E. (eds.). *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Karolinum, s. 491–495.
- KULDANOVÁ, P. (2013). *Basics of Czech Orthoepy*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- LIPOWSKI, J. (2012). Jak traktować antynormę w ortoepii? *Studia Slavica*, 16, s. 47–54.
- MACHAČ, P. (2008). „Jagonotoasněbure?“... (aneb Příspěvek k přijatelnosti některých veřejných mluvčích). *Čeština doma a ve světě*, 16, s. 36–50.
- MATHESIUS, V. (1947). Výslovnost jako jev sociální a funkční. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, s. 130–136.
- Mluvnice češtiny I* (1986). Praha: Academia.
- MUHR, R. (2007). *Österreichisches Aussprachewörterbuch. Österreichische Aussprachedatenbank*. Frankfurt am Main, Berlin: Peter Lang.
- NEBESKÁ, I. (1996). *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum.
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* (1998). Praha: Academia.
- NOVOTNÁ-HŮRKOVÁ, J. (1974). K výslovnosti některých souhláskových skupin a tzv. rázu v češtině. *Slovo a slovesnost*, 35, s. 113–120.
- NOVOTNÁ-HŮRKOVÁ, J. (1983). *Výslovnostní norma v uměleckém přednesu*. Praha: AMU.
- Nový akademický slovník cizích slov* (2005). Praha: Academia.
- ONDRÁČKOVÁ, J. – ROMPORTL, M. (1975). Kvalita samohlásek přejatých slov v českém kontextu z hlediska výslovnostního. *Naše řeč*, 58, s. 113–117.
- ONDREJOVIČ, S. (2001b). Ortoepické v lexikografii. In: Ondrejovič, S. – Považaj, M. (eds.). *Lexicographica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda, s. 108–113.
- ONDREJOVIČ, S. (2004). K niektorým problémom pripravovaného Ortoepického slovníka slovenského jazyka. In: Duběda, T. (ed.). *Konference česko-slovenské pobočky ISPhS 2004*. Praha: Fonetický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, s. 54–64.
- PALKOVÁ, Z. (1989–1990). Mluvená forma současné češtiny a spisovný standard jazyka. *Český jazyk a literatura*, 40, s. 145–152.
- PALKOVÁ, Z. (1990b). Zum Aussprachestandard im heutigen Tschechisch. In: Stock, E. – Schmidt, H.-H. (eds.). *Methodische Grundlagen der Sprecherziehung. Beiträge der 15. Sprechwissenschaftlichen Fachtagung*. Halle (Saale): Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, s. 79–81.
- PALKOVÁ, Z. (1994a). *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- PALKOVÁ, Z. (1994b). Mluvená čeština ve veřejných projevech (k problematice řečových vzorů). In: Hasil, J. (ed.). *Přednášky z 36. běhu LŠSS*. Praha: FF UK, s. 67–81.
- PALKOVÁ, Z. (1994c). *Stručná pravidla české ortoepie (domácí slovní zásoba)*. Praha: Český rozhlas, odbor vzdělávání.
- PALKOVÁ, Z. (1997a). Die Aussprache in öffentlichen Medien: Höreransprüche im heutigen Tschechisch. In: Haase, M. (ed.). *Von Sprechkunst und Normphonetik*. Halle (Saale): Hanau, s. 138–144.
- PALKOVÁ, Z. (1997b). *Fonetika a fonologie češtiny*. Dotisk. Praha: Karolinum.
- PALKOVÁ, Z. – VEROŇKOVÁ-JANÍKOVÁ, J. – HEDBÁVNÁ, B. (2003). Zvuková podoba rozhlasové češtiny. In: Hraše, J. – Kolářová, B. – Ješutová, E. (eds.). *Proměna rozhlasového výrazu a tvaru*. Praha: Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, s. 20–39.
- PALKOVÁ, Z. (2004b). Srozumitelnost řeči ve vztahu k spisovnosti mluvených projevů. In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU.
- PALKOVÁ, Z. (2008–2009). Výslovnost současné češtiny a kultura řeči. *Český jazyk a literatura*, 59, s. 18–26.
- PAVELKOVÁ, I. (2001). K tzv. rázu v češtině. *Jazykovědné aktuality*, 38, s. 78–83.

- PAVELKOVÁ, I. (2003). Vzory pro pěstování zvukové kultury češtiny. In: Tichý, M. (ed.). *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Řada jazykovědná*. Opava: FPF SU, s. 131–137.
- PAVELKOVÁ, I. (2004). Výslovnost v ve spojení s jinými konsonanty (s využitím rozboru výslovnosti studentů SU). In: Pořízka, P. – Polách, V. P. (eds.). *Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání. Sborník příspěvků z 3. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na FF UP ve dnech 14.–15. května 2002*. Olomouc: UP, s. 22–26.
- Pravidla českého pravopisu* (1994). Akademické vydání. Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu* (1999). Školní vydání. Praha: Fortuna.
- Prezentační webová aplikace pro testování přístupu k archivu* (2014). Liberec: Technická univerzita v Liberci. Dostupné on-line: <<https://naki.ite.tul.cz>>.
- PROŠEK, M. – SMEJKALOVÁ, K. (2012). Kodifikace – právo, nebo pravomoc? In: Čmejková, S. – Hoffmannová, J. – Klímová, J. (eds.). *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum.
- Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)*. Praha: Státní nakladatelství / SPN.
- REKTORISOVÁ, K. (1940). *Česká mluvnice pro herce*. Praha: Otakar Růžička.
- REKTORISOVÁ, K. (1942). *Česká divadelní mluvnice*. Praha: Otakar Růžička.
- ROMPORTL, M. (1953). K výslovnosti cizích slov v češtině. *Naše řeč*, 36, s. 268–273.
- ROMPORTL, M. (1958). Probleme der orthoepischen Norm und ihrer Kodifizierung im Tschechischen. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*, 7, s. 923–930.
- ROMPORTL, M. (1961). K otázce spisovnosti větně fonetických prvků, zejména intonace. *Slovo a slovesnost*, 22, s. 1–8.
- ROMPORTL, M. (1964). Práce na pravidlech výslovnosti spisovné češtiny. *Naše řeč*, 47, s. 168–171.
- ROMPORTL, M. – NOVOTNÁ, J. – BUCHTELOVÁ, R. (1973). Tendence vývoje české výslovnostní normy. In: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*. Praha: Academia, s. 233–239.
- SEKVENT, K. – ŠLOSAR, D. (2002). *Jak užívat francouzská vlastní jména ve spisovné češtině*. Praha: Academia.
- SCHULZOVÁ, O. (1995). *Nástin vývoje fonetiky I*. Praha: Karolinum.
- SKARNITZL, R. (2012). Dvojití i v české výslovnosti. *Naše řeč*, 95, s. 141–153.
- SKARNITZL, R. – MACHAČ, P. (2012). Míra rušivosti parazitních zvuků v řeči mediálních mluvčích. *Naše řeč*, 95, s. 3–14.
- SKARNITZL, R. – VOLÍN, J. (2012). Referenční hodnoty vokálních formantů pro mladé dospělé mluvčí standardní češtiny. *Akustické listy*, 18, s. 7–11.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2003). Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971)*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- STICH, A. (1982). Výslovnostní kodifikace přejaté slovní zásoby. *Naše řeč*, 65, s. 86–101.
- STRAHL, V. (1999). Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině. Praha: Karolinum.
- ŠRAJEROVÁ, D. – MAREK, M. (2001). Vážení talavežní d'eváce... (ze série poslechoových testů „Řečový vzor“). *Čeština doma a ve světě*, 9, s. 166–178.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2011b). Korpus rozhlasových nahrávek. In: Čermák, F. (ed.). *Korpusová lingvistika Praha 2011. Svazek 2. Výzkum a výstavba korpusů. (V rámci edice Studie z korpusové lingvistiky, svazek 15)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 74–77.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2012a). Česká ortoepie a její současné problémy. In: Kumorová, Z. – Gregorík, P. (eds.). *Rara Avis IX. 1. díl – jazykoveda. Zborník z IX. medzinárodnej filologickej konferencie*. Trnava: katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, s. 219–223.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013b). Die Aufnahmen von professionellen Sprechern aus dem öffentlich-rechtlichen Tschechischen Rundfunk – Quelle der Forschung der tschechischen Aussprachenorm. In: Kuše, H. – Kosourová, H. (eds.). *Tschechisch in den Medien. Beiträge zum 6. Bohemicum Dresdense 11. November 2011. Specimina Philologiae slavicae, 177*. München – Berlin: Otto Sagner. s. 67–71.

- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013c). Fonetická problematika v jazykové poradně. *Naše řeč*, 96, s. 61–77.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013e). Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících (výzva k diskusi). *Slovo a slovesnost*, 74, s. 279–297.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013f). Výslovnost cizích slov, vlastních jmen, zkratek a některé další fonetické dotazy v jazykové poradně. *Naše řeč*, 96, s. 117–140.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2015c). Vokální kvantita v přejatých slovech v češtině: Výsledky výzkumu výslovnostního úzu. *Naše řeč*, 98, s. 169–189.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (v tisku b). Kolísání znělosti souhlásek v přejatých slovech v češtině: Výsledky výzkumu výslovnostního úzu. *Naše řeč*.
- ŠVESTKOVÁ, L. (1974). Výslovnostní slovník přejatých slov před ukončením. *Naše řeč*, 57, s. 214–217.
- TAKAHASHI, H. (1996). *Die richtige Aussprache des Deutschen in Deutschland, Österreich und der Schweiz nach Maßgabe der kodifizierten Normen*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang.
- TRÁVNÍČEK, F. (1935). *Správná česká výslovnost*. Brno: Zemské divadlo.
- TRÁVNÍČEK, F. (1940). *Spisovná česká výslovnost*. Brno: Zemské divadlo.
- ULIČNÝ, O. (2013). K příznakovým grafickým a výslovnostním rysům současné češtiny. In: Uličný, O. – Prošek, M. (eds.). *K české fonetice a pravopisu. Studie k moderní mluvnici češtiny 5*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 144–157.
- VEROŇKOVÁ, J. (2004). Průřez rozhlasovými stanicemi 1999–2002 (ze série poslechových testů „Řečový vzor“). In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.). *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 99–107.
- VOLÍN, J. – SKARNITZL, R. (2006). Fonologická výjimečnost české znělé labiodentály. In: Palková, Z. – Janoušková, J. (eds.). *Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazyků*. Praha: FF UK, s. 253–268.
- VOLÍN, J. (2012). Jak se v Čechách „rázuje“. *Naše řeč*, 95, s. 51–54.
- Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých*. (1967). Hála, B. (ed.). 2. vyd. Praha: Academia.
- Výslovnost spisovné češtiny, její zásady a pravidla. Díl I. Výslovnost slov českých*. (1955). Hála, B. (ed.). Praha: ČSAV.
- Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník*. (1978). Romportl, M. a kol. (eds.). Praha: Academia.
- WEINGART, M. (1932). Základy české orthofonie. In: Havránek, B. – Weingart, M. (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, s. 190–225.
- ZEMAN, J. (2000). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 2: Severská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2002). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 3: Románská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2003). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 4: Francouzská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2005). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 5: Italská, holandská a albánská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2006). *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině, 6: Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZEMAN, J. (2007). Výslovnostní styly. In: Odaloš, P. – Sabol, J. (eds.). *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie. Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 504–508.
- ZEMAN, J. (2008). *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus.